

АДАПТАЦІЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ БОЛГАРІЇ ДО ВИМОГ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (1990–2006): УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Марія Георгієва

кандидат історичних наук, доцент,
історик секції “Історія Болгарії після Другої світової війни”,
Інститут історичних досліджень Болгарської академії наук,
бул. “Шипченські проход” 52, 1113, м. Софія, Болгарія,
georgievamasha@ukr.net, ORCID: 0000–0002–0567–1589

У зв’язку з обранням Україною курсу на євроінтеграцію вивчення болгарського досвіду в процесах економічного співробітництва з країнами ЄС набуває особливої актуальності для національного економічного розвитку. У статті проаналізовано основні результати економічної інтеграції Болгарії до європейського простору в рамках дії Спільної аграрної політики (САП) за напрямками: фінансова і матеріально-технічна підтримка, торгівля та інвестиції в розвиток сільських територій. Незважаючи на низку переваг і недоліків, процес реалізації САП загалом призвів до подальшого розширення економічних відносин між Болгарією та ЄС, а державну аграрну політику було адаптовано до європейського аграрного законодавства, що допомагало прискорити стабілізаційні процеси в галузі. Розкрито особливості переходу болгарської економіки від командно-адміністративних до ринкових умов функціонування. Саме вивчення та використання болгарського досвіду має допомогти пом’якшенню цього процесу у вітчизняних умовах. З’ясовано, що головною передумовою реформування сільськогосподарського виробництва було визначення перспективних напрямів вдосконалення стратегії економічного розвитку з урахуванням інтеграційних прагнень Болгарії.

За результатами дослідження зроблено висновок про те, що відносини в економічній та, зокрема, аграрній сфері розвивалися за ринковими принципами з моменту обрання країною нового політичного курсу, спрямованого на двостороннє співробітництво, покращення матеріально-технічної бази виробництва та виходу болгарської продукції на європейський ринок. Водночас зазначено, що у процесі зближення Болгарії з Європейським економічним простором відстежується також дія факторів, які у коротко-, а інколи у середньотерміновій перспективі негативно впливали на стан національного сільського господарства. До них можемо віднести: впровадження системи квот і стандартів якості, котрих не могли дотримуватися дрібні та середні фермерські господарства; зростання конкуренції з боку європейських виробників тощо. Узагальнено концептуальне бачення інтеграційної парадигми в болгарській аграрній галузі, що сформувало реалізацію заходів державної політики, спрямованих на покращення розвитку села. Висновки, наведені в дослідженні, можуть бути використані в процесі реформування вітчизняного аграрного сектору.

Ключові слова: аграрний сектор, Болгарія, Європейський Союз, Спільна аграрна політика, інтеграція, виробництво

ADAPTATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF BULGARIA TO THE REQUIREMENTS OF THE EUROPEAN UNION (1990–2006): LESSONS FOR UKRAINE

Mariia Georgieva

Ph.D. (History), Associate Professor, Section
“History of Bulgaria after the Second World War”,
Institute of Historical Studies of the Bulgarian Academy of Sciences,
bul. Shipchensky Prokhod 52, 1113, Sofia, Bulgaria,
georgiemasha@ukr.net, ORCID: 0000–0002–0567–1589

In connection with Ukraine's choice of a course for European integration, the study of the Bulgarian experience in the processes of economic cooperation with EU countries acquires special relevance for national economic development. The article analyzes the main results of Bulgaria's economic integration into the European space within the framework of the Common Agricultural Policy (CAP) in the following directions: financial and logistical support, trade and investments in the development of rural areas. Despite a number of advantages and disadvantages, the process of implementation of CAP generally led to the further expansion of economic relations between Bulgaria and the EU, and the state agricultural policy was adapted to European agricultural legislation, which helped to accelerate stabilization processes in the industry. The peculiarities of the transition of the Bulgarian economy from command-administrative to market conditions of functioning are revealed. It is the study and use of the Bulgarian experience that should help soften this process in domestic conditions. It was determined that the main prerequisite for reforming agricultural production was the determination of promising directions for improving the strategy of economic development, taking into account the integration aspirations of Bulgaria.

According to the results of the study, it was concluded that relations in the economic and, in particular, agricultural spheres developed according to market principles since the country chose a new political course aimed at bilateral cooperation, improvement of the material and technical base of production and the entry of Bulgarian products into the European market. At the same time, it is noted that in the process of Bulgaria's rapprochement with the European Economic Area, the effect of factors that negatively affected the state of national agriculture in the short- and sometimes medium-term perspective is also being monitored. These include: the introduction of a system of quotas and quality standards that small and medium-sized farms could not comply with; increasing competition from European manufacturers, etc. The conceptual vision of the integration paradigm in the Bulgarian agricultural industry, which formed the implementation of state policy measures aimed at improving rural development, is summarized. The conclusions presented in the study can be used in the process of reforming the domestic agricultural sector.

Keywords: agricultural sector, Bulgaria, European Union, Common agricultural policy, integration, production

При дослідженні євроінтеграційного курсу України важливого значення набуває вивчення асоціаційного процесу в країнах Центрально- та Південно-Східної Європи (ЦПСС). Зважаючи на питому вагу сільського господарства в українському ВВП, що значною мірою визначає конкурентні позиції країни в системі міжнародних економічних відносин, особливо актуальним є досвід адаптації аграрного сектору Болгарії до Європейського економічного простору. Його осмислення може стати певним орієнтиром для Києва у здійсненні низки соціально-економічних перетворень з метою пристосування цієї галузі до вимог Європейського Союзу.

Процес інтеграції України в річище загальноєвропейського розвитку з метою досягнення відповідних економічних, соціальних і політичних стандартів життя громадян об'єктивно зумовлює необхідність освоєння сучасних форм організації виробничо-комерційної діяльності суб'єктів аграрного виробництва та відповідних державних механізмів регулювання. Тому і для українських суб'єктів господарювання, і для держави як верховного інституційного суб'єкта серед першочергових постала проблема гармонізації та адаптації до умов Common Agricultural Policy (CAP) – Спільної аграрної політики Європейського Союзу (САП ЄС) (Blazheva 2014, 20). Ця проблема в контексті реалізації європейського інтеграційного курсу була болісною для всіх постсоціалістичних країн. Порівняльний аналіз їхнього соціально-економічного розвитку показує: історичний досвід Болгарії у вирішенні зазначеної проблеми найбільш схожий до українських умов адаптації аграрного сектору до вимог ЄС. Його всебічний аналіз, узагальнення та використання закладають надійні основи підвищення соціально-економічного ефекту євроінтеграційного курсу нашої держави.

Низка аспектів освоєння Болгарією сучасної загальноєвропейської агропродовольчої політики отримала досить повне висвітлення в економічній науці (Bashev 2009; Mishev, Ivanova 2004; Bencheva 2005). Разом з тим додаткового поглибленого розгляду вимагають питання інституційного та організаційно-економічного забезпечення освоєння САП ЄС болгарськими фермерами. Крім цього, виникає необхідність визначення перспектив взаємодії, координації та спільної виробничої діяльності товаровиробників Болгарії та України на світових і європейських ринках. Мета статті полягає у розкритті особливостей

переходу болгарської аграрної галузі на ринкові рейки відповідно до умов САП ЄС та використання власного історичного досвіду реформування сільського господарства, що може стати при нагоді українським реформаторам.

Відправною точкою в євроінтеграційному процесі Болгарії можемо вважати 10 листопада 1989 року, коли відбулося усунення від влади очільника БКП Т. Живкова та перехід від командно-адміністративної до ринкової моделі управління сільським господарством. Такі перетворення призвели до виходу болгарської економіки з-під впливу СРСР, зокрема до розпуску 1991 р. Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ), та подальшого інтегрування до Європейського Союзу, що постав упродовж 1992–1993 рр.

У кінці 1980-х – на початку 1990-х років в Болгарії назріла потреба впровадження реформ, а також розробки та прийняття послідовної концепції розвитку сільського господарства. В процесі її вироблення конкурували два підходи – соціалістичний та ринковий. Обрана модель реформування аграрної галузі мала стати консолідуючою і, водночас, компромісною, та була спрямована на досягнення двох основних цілей: захисту болгарського фермера та адаптування сільськогосподарського виробництва до вимог і стандартів ЄС (Bencheva 2005, 474).

У Болгарії еволюція розвитку державної політики в аграрній сфері призвела до становлення наднаціональних форм її обґрунтування та реалізації. Найбільшої досконалості подібні форми набули в Європі. Відповідно до ст. 39 Римського договору (1957), що заклав основи Європейського Економічного Співтовариства як прообразу сучасної об'єднаної Європи, з ініціативи Єврокомісії з сільського господарства 1960 року було прийнято рішення про проведення єдиної для всіх країн-членів політики у цій сфері (Varshavs'ka 2016, 216). Виходячи з трактування поняття “сільського господарства” як визначального елемента, що забезпечував вихідною сировиною агробізнес, вона отримала офіційну назву Common Agricultural Policy (CAP) – Спільна аграрна політика ЄС (Slavova, Atanasova 2008, 9). Головними цілями САП ЄС для всіх країн-членів співтовариства були визначено такі: вирішення продовольчої проблеми як у масштабах “спільного ринку”, так і в кожній із країн-учасників; стабілізація європейських агропродовольчих ринків; забезпечення соціальних стандартів життєдіяльності виробників.

Сама САП європейської спільноти у процесі свого еволюційного розвитку пройшла такі етапи. Перший – план Мансхолта (1960–1992 рр.). Головні риси цього етапу – впровадження системи дотацій та субсидій до ціноутворення аграрних виробників, стимулюючи збільшення розмірів господарств і фінансування покращення соціальних умов у агропродовольчій сфері. Разом з тим досить важливим кроком в рамках першого етапу був довгостроковий план, що стосувався реформи сільського господарства в Європейській спільноті, відомий як “Доповідь групи Гайшеля” (1968 р.), що започаткувала період певних “відкатних” проявів у 1970-ті роки та широке поширення суспільно-політичного обурення з приводу недостатньої ефективності реалізації регуляторної політики в останні два-три роки функціонування плану Мансхолта.

Другий етап – реформа Р. Макшеррі (1992–1999 рр.) – названа за іменем тодішнього єврокомісара із сільського господарства. Для цього етапу найбільш характерним було зменшення дотацій і субсидій фермерам з причин надвиробництва продовольчої продукції, формування вільного ринку в цій сфері та в рамках кожної окремо взятої країни й на рівні Євроспільноти в цілому.

Третій етап – “Програма 2000”. Дуже часто його поділяють на період з 2000-го по 2003 рік, коли реалізовувалася ініціатива бельгійського економіста А. Сапіра щодо зменшення витрат в рамках САП ЄС, та період 2003–2015 років (Varshavs'ka 2016, 217, 219).

У Болгарії реалізація механізмів САП ЄС, яка передбачала системну трансформацію сільського господарства, розпочалась після 2007 року. Проте, механізми вищезазначеного проекту “Програма 2000” були спрямовані на підготовку аграрного сектору Болгарії до САП. На головну проблему перетворилась зміна форм власності. У сільському господарстві розв'язувалися три головні цілі адаптації та гармонізації виробництва: впровадження ринкового економічного механізму і системи регулювання; здійснення модернізації і реструктуризації сільськогосподарського виробництва; його включення у європейську економічну систему, в результаті чого напрацьовувалась законодавча основа, що мала регулювати сільськогосподарське виробництво.

Принципові відмінності третього етапу полягали у “прив’язці” субсидій кожної товарної позиції до одиниці сільськогосподарських угідь та/або тварин, а також значне посилення природоохоронних заходів (“озеленення” САП ЄС) і додатковій відповідності субсидій до стану охорони довкілля.

Вагомими були обсяги бюджету САП ЄС та його питома вага у бюджеті Європейського Союзу. Загалом, упродовж усієї багаторічної історії на реалізацію САП Євросоюз витрачав близько 44–46% свого сукупного річного бюджету. Хоча, у 2003 та 2007 роках висувалися окремі пропозиції щодо зменшення питомої ваги бюджету САП ЄС до 32%. Вже на самітах 2008 та 2009 рр., внаслідок загострення глобальної продовольчої кризи (незважаючи на тодішні великі фінансові потрясіння для всієї Європи) було вирішено зберегти частку САП у бюджеті ЄС (Slavova, Atanasova 2009, 10). Що свідчило про розуміння країнами-членами місця та ролі аграрної сфери в економічному та суспільно-політичному житті Європейського Союзу.

Як нам уявляється, досвід Болгарії щодо ринкового реформування галузі та доведення її стандартів до рівня вимог країн Європи є найбільш придатним для України. Хоча за економічними показниками реформування інших постсоціалістичних країн (Угорщини, Чехії, частково Словаччини) проходило ефективніше, саме Україна та Болгарія, крім соціально-економічної та технологічної подібності їх продовольчих комплексів, були найближчими за історичними, соціокультурними та ментальними умовами господарювання. Та й функціонально-галузеві, матеріально-речові та соціально-економічні структури продовольчих комплексів двох країн напередодні їхнього переходу на ринкові рейки виявились схожими.

На користь необхідності здійснення аналізу досвіду Болгарії в реформуванні аграрної сфери свідчить і той факт, що головна складова конкурентних переваг болгарського аграрного сектору полягала саме у розвитку продовольчого комплексу, а саме: ефективного сільського господарства та високотехнологічної переробної галузі, що забезпечували виробництво якісних харчових продуктів шляхом залучення енергоефективних та екологічних методів господарювання. Основу ж інноваційної політики становило реформування організаційно-економічної структури галузі. Безпосередньо на структурні перетворення цього сектору економіки була спрямована ініціатива колишнього міністра сільського господарства С. Дімітрова зі списання боргів із радгоспів та підприємств харчової промисловості (1992 р.) з їхньою подальшою приватизацією (Bencheva 2005, 473).

Структурне реформування аграрного сектору постсоціалістичних країн здійснювалось у контексті реалізації системних інституційних перетворень в руслі САП ЄС. Відповідно до цього були розроблені спеціальні програми: PHARE (дуже показовою є її назва “Poland–Hungary: Assistance for the Reconstruction of the Economy”; в першому варіанті вона була розроблена виключно для Польщі, трохи пізніше впроваджена в Угорщині і лише потім дію програми поширили на інші держави-кандидати на вступ до ЄС, зокрема і на Болгарію) та ISPA (“Instrument for Structural Policies for Pre-Accession”) (Slavova, Atanasova 2009, 11). Особливість цих програм полягала у тому, що вони охоплювали всі сфери соціально-економічного життя держав-кандидатів (пізніше з’явилися програми, орієнтовані на конкретні сектори господарства кожної окремої країни). Щодо Болгарії, термін реалізації дії зазначених програм та обсяги визначались таким чином: PHARE упродовж 1990–2007 рр. – 3,9 млрд. євро; ISPA протягом 2000–2007 рр. – 3,9 млрд. євро.

У Болгарії головними інститутами реалізації структурних реформ агропродовольчого споживчого ринку та проведення євроінтеграційного курсу стали Міністерство землеробства, зокрема дирекції “Розвиток сільських територій”, “Земельна власність та комасація” і “Сільське господарство та регіональна політика”. Спочатку діяльність кожної з них була орієнтована переважно на співпрацю з тим чи іншим інститутом Структурного фонду Європейського Союзу (Varshav's'ka 2016, 220). Так, дирекція “Розвиток сільських територій” більшою мірою координувала свою діяльність із Європейським фондом управління та забезпечення в сільському господарстві; дирекція “Сільське господарство та регіональна політика” – із Європейським фондом розвитку регіонів. На виробничо-комерційну діяльність аграрних підприємств регулюючий вплив прямо чи опосередковано здійснювали всі зазначені дирекції, проте найбільш вагоме для регулювання здійснювалося дирекцією “Розвиток сільських територій”.

Всі три дирекції при Міністерстві сільського господарства, як і в інших „нових“ країн ЄС (Румунії, Словаччини, Словенії, Угорщини, Чехії, Естонії, Латвії та Литви), отримали акредитацію при Єврокомісії. Проте діяли такі структури лише у рамках САП і відповідно до законодавства та соціально-економічних завдань своїх країн. Саме завдяки формуванню у продовольчій сфері колишніх членів РЕВ ринкового інституційного середовища через створення зазначених дирекцій між “новими країнами” та ЄС (з кожною окремо) були підписані протоколи щодо їх майбутнього вступу до Євросоюзу.

Дирекція „Розвиток сільських територій“ з моменту її заснування у 1998 р. була покликана здійснювати інтервенційну політику держави, метою якої була стабілізація продовольчих ринків та забезпечення доходів виробників галузі. Загалом, САП ЄС містила чітко визначені механізми, що включали різного роду дотації, інтервенційні закупівлі, продажі, квотування та експортні постачання окремих товарних ринків і навіть контроль над ними. Саме усвідомлення місця та ролі САП ЄС щодо формування цивілізованих норм виробничо-комерційної діяльності та ринкової спрямованості агровиробничих комплексів Болгарії зумовило першочергове створення профільних дирекцій.

Одна з них, “Земельна власність та комасація”, утворилась на базі існуючої при Міністерстві сільського господарства до 1998 року дирекції земельної власності. Головними завданнями її діяльності визначалися адаптація Болгарії до Спільної аграрної політики ЄС та формування цивілізованого ринку землі. Відповідно до загальнодержавного курсу на приватизацію було розроблено чіткі механізми купівлі-продажу земельних угідь. Маючи широкі повноваження (наприклад, право викупу земель у разі виявлення спекулятивних операцій), профільна дирекція проводила постійний моніторинг ринку землі, що дозволило практично зупинити її спекулятивний обіг.

Важлива роль у процесі забезпечення структурних реформ безпосередньо в аграрній сфері належала дирекції “Сільське господарство та регіональна політика”. Головними функціями її стала реєстрація фермерських господарств, моніторинг їхньої діяльності та надання субсидій із підрозділів Структурного фонду. Визначальними механізмами впливу на функціонування суб’єктів господарювання був контроль отримання субсидій на сільськогосподарські угіддя, структурних пенсій (вони виплачувалися при досягненні фермером 55 років) та субсидій низькопродуктивним господарствам.

З усіх постсоціалістичних країн за показником організаційних структур, які забезпечували впровадження ринкової економіки в агропродовольчій сфері, Болгарія суттєво відрізнялася. Відмінність полягала в наявності дорадчого органу – Моніторингового комітету з виконання програм САП ЄС – інституції, якої не було в жодній з інших колишніх країн-членів РЕВ. Наявність державної форми земельної власності, а також відносно сильний тиск комуністичної ідеології об’єктивно зумовили необхідність формування такого органу, що був створений (багато в чому на зразок дорадчих служб країн ЄС) і досить успішно функціонував ще за часів адміністративно-командної системи господарювання.

Безумовно, перехід до ринкових відносин кардинально змінив функції та механізми діяльності консультування в аграрній сфері. Це теж постало як прояв реструктуризації не тільки напрямів забезпечення виробничо-комерційної діяльності аграрних виробників, а й безпосередньо їх господарського функціонування. У межах бюджетного періоду 2000–2007 рр. Європейським Союзом було впроваджено Спільну аграрну політику: усі субсидії та доплати конкретним підприємствам у рамках Cross-compliance¹ пов’язувалися зі ступенем дотримання стандартів охорони навколишнього середовища та впровадження екологічного менеджменту (Varshavs’ka 2016, 219).

Основу структуро-перетворюючих процесів безпосередньо в агропродовольчих комплексах “нових країн” становила реалізація Програми Єврокомісії (ЕК) щодо доведення агропродовольчої сфери держав-кандидатів до стандартів ЄС – SAPARD (Special Accession Program for Agriculture and Rural – Спеціальна підготовча програма для сільськогосподарства та розвитку села перед приєднанням до САП ЄС). Вона була розрахована

¹ На наш погляд, трактування “взаємне дотримання зобов’язань” найбільш точно відображає зміст терміну. Це підхід, розроблений “в пакеті” САП ЄС, метою якого було формування сталої та збалансованої системи аграрного виробництва в межах європейського економічного простору.

на 2000–2006 роки (основний обсяг фінансування за цією Програмою у всіх кандидатів з постсоціалістичних країн припадав на 2002–2004 рр., тобто був прив'язаний до дати їхнього вступу до Євросоюзу) й мала на меті структурні перетворення в аграрному секторі країн-кандидатів. Головне завдання SAPARD – допомога фермерам і підприємствам харчової галузі у розвитку виробництва та маркетингу.

Початковий бюджет SAPARD для Болгарії як країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу (з 1998 р.) складав 944 млн. євро, з яких 708,2 млн. – внески ЄС, а 235,8 млн. євро – внески з бюджету країни; за згодою Європейської Комісії болгарському уряду вдалося збільшити бюджет програми до 1084 млн. євро. Загалом у ЄС наголошувалося, що Болгарія досить цілеспрямовано проводила переговорний процес щодо здійснення своїх реформ, особливо в агропродовольчому комплексі. Наявні темпи зростання продуктивності галузі підтверджували обґрунтованість та доцільність такої зовнішньополітичної (і зовнішньоекономічної) стратегії країни (Blazheva 2014, 29).

Системо-формуєчим фактором ринкового середовища в державах колишнього соціалістичного табору стало запровадження інструментарію регулювання господарської діяльності суб'єктів ринку. У країнах з перехідною економікою механізми САП ЄС впроваджувалися поступово, з урахуванням їхньої конкретного соціально-економічного становища та еволюції самої програми.

Наприклад, у Польщі, Угорщині та Чехії на системній основі такі механізми стали застосовуватися з 1996 р., у Словаччині та державах Балтії – з 1999 р. В межах програмного періоду 2000–2007 років, пропонувалося враховувати більш широкі можливості розвитку аграрного сектору в умовах САП: збільшення стійкості сільського господарства Болгарії; мінімізація залежності від синтетичних добрив, врахування енергетичної ефективності у виробництві. На загал вони включали: інтервенційні закупівлі й продажу сільськогосподарської сировини та харчових продуктів; адміністративне квотування виробництва окремих видів продукції; адміністративне регулювання зовнішньої торгівлі, зокрема дотації до експортної ціни визначених товарів; доплати виробникам за зберігання продовольства, вже придбаного та сплаченого інститутами Структурного фонду; первинну переробку сільськогосподарської сировини та виробництво кінцевих продуктів харчування. Саме інтервенційні закупівлі та продажі були базовим структуро-формуєчим елементом ринкового середовища агропродовольчої сфери, причому не лише нових членів ЄС, а й усієї Спільноти.

Глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. знову актуалізувала значення продовольчих аспектів й об'єктивно обумовила необхідність модифікації цього механізму, що і було зроблено ЄС в тодішніх умовах. Механізмами САП ЄС встановлювалися також терміни, у яких могли бути здійснені інтервенційні закупівлі сільськогосподарської сировини. Подібне регулювання перетворилося на досить дієвий механізм, впливаючи на циклічність виробничо-комерційного процесу переробної галузі, функціонування харчової промисловості країн всього співтовариства та цінову політику (як мінімум, у рамках єдиного продовольчого ринку ЄС). Проте експортні можливості сільського господарства Болгарії реалізовувалися не повністю, а приєднання до САП ЄС не призвело до підвищення рівня конкурентної та експортної спроможності болгарського села.

Таким чином, попри певні проблеми, функціонування ланцюжка “сільське господарство – переробка сировини – харчова промисловість” забезпечувало стабільність, прогнозованість і керованість агропродовольчого комплексу кожної окремо взятої держави ЄС та європейської спільноти загалом.

Крім вищезгаданих механізмів САП ЄС, інструментарій регулювання господарської діяльності країн ЦПЄС включало такі складові: структурну, кредитну та податкову політику; впровадження єдиних для співтовариства технологічних параметрів виробничої діяльності та стандартів якості харчових продуктів (у 2000–2007 рр. – з новими структурними перетвореннями у країнах Європейського Союзу взагалі визначалися як з одним із головних факторів формування САП ЄС). Цей підхід цілком виправдав себе під час розробки та впровадження в економіках “старих” членів спільноти, тому й був застосований в постсоціалістичних країнах.

Так, відповідно до Програми SAPARD фінансувалися заходи щодо скорочення виробництва продовольчих продуктів. Проілюструємо цей аспект САП ЄС на прикладі одно-

го з найпроблемніших для сучасної Європи продовольчих ринків – ринку цукру. Цукрові заводи в Болгарії² отримували за 1 тону невиробленого цукру³ 730 євро на кампанію 2005–2006 рр. і 730 євро на 2006–2007 рр. (Koteva, Bashev, Risina, Mladenova 2009, 20). Слід особливо наголосити на передбачуваності цінової політики Європейського Союзу. У тій же цукровій галузі, наприклад, визначалася п'ятирічна перспективна базова ціна за тону буряків, компенсаційні виплати за скорочення їх виробництва (у Болгарії вони здійснювалися до весни 2010 р.) та механізм доплат за підвищення цукристості буряків на кожну десяту відсотка. Усі ці параметри доводились Європейським Союзом до кожної країни, а через інститути Структурного фонду та профільні дирекції – до кожної адміністративно-територіальної одиниці країни, до кожного виробника аграрної сфери та харчової промисловості.

Як уже зазначалось, історично так склалося, що Україна та Болгарія мають схожий шлях розширення меж сільськогосподарського ринку та участі в інтеграційних процесах, тож отримання Україною 2023 р. статусу кандидата на вступ до ЄС та поступова інтеграція її аграрного сектору до європейського економічного простору викликає необхідність уважного ставлення до болгарського досвіду, що дозволить виявити нові можливості та врахувати труднощі.

За нашими спостереженнями, основними проблемами в процесі аграрних перетворень в Болгарії були розбіжності у визначенні експортного потенціалу національного сільського господарства та потреб європейського ринку. Цю обставину було враховано на ранній стадії українського варіанту адаптації до вимог Європейського Союзу: Угодою про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС, ратифікованою Європарламентом 30 листопада 1995 року, було закладено принцип гармонійної взаємодії в питанні торгівлі та інвестицій в аграрній галузі (Varshavs'ka 2016, 222). Але, як показала нещодавня криза із транспортуванням та збутом українського зерна, ця угода потребує суттєвого доопрацювання з урахуванням інтересів зацікавлених сторін.

Як показав досвід реформування аграрного сектору Болгарії, він мав серйозні проблеми, пов'язані з наслідками існування командно-адміністративної моделі управління та перехідного періоду. Але вже з 2000 року спостерігалася тенденція до покращення стану аграрної сфери та її інтеграційного курсу. Подібні тенденції спостерігаються і в Україні. На початковому етапі реформування вітчизняної аграрної галузі (з середини 1990-х років) визначилася ситуація на селі, що значно контрастувала з набутим досвідом, оскільки обсяги сільськогосподарського виробництва постійно знижувалися. Так, у 1999 р. збір зерна в Болгарії складав 3574 тис. т, в Україні – 26 млн. т, картоплі – 6,03 тис. т і 15,8 млн. т відповідно. В досліджуваний період, як в Болгарії, так і в Україні обсяги виробленої продукції значно скоротилися: зернових – на 20,1% та 46,5%, цукрових буряків – на 52% та 63,8%, соняшнику – на 29,8% та 9% (Varshavs'ka 2016, 221). Але у подальшому спостерігалось зростання урожайності, чому в болгарському варіанті сприяв процес євроінтеграції. Хоча САП ЄС є досить складною програмою, що вимагала жорстких заходів адміністративного управління, однак цей механізм надавав великі переваги, оскільки створив спільний ринок збуту сільськогосподарської продукції.

Отже, аналіз підготовки Болгарії до САП ЄС дає змогу зрозуміти, що одними з пріоритетних завдань у цьому процесі постає адаптація та гармонізація аграрного виробництва до європейських норм і вимог, розвиток сільських територій та підтримка товаровиробника, що призвело до гальмування процесу обезлюднення болгарського села; а найважливішим наслідком стало включення аграрної галузі Болгарії в Європейський економічний простір. При цьому, державне регулювання, зорієнтоване на основні стандарти САП ЄС, позбулося негативних наслідків зміни системи управління галуззю. Однак болгарська

² Саме їм, а не безпосередньо фермерам видавалися квоти на обсяги обробки цукрових буряків, що було переконливим доказом того, що в Європейському Союзі регулювання структури агропродовольчих комплексів здійснювалося через харчову та переробну промисловість.

³ У цьому випадку ЄС ефективно використав практику США щодо реалізації політики “Зелений банк Америки”, яка була спрямована на фінансове стимулювання зменшення виробничо-ресурсного потенціалу галузі.

модель функціонування сільськогосподарського виробництва станом на 1990–2006 роки виявилась неспроможною зробити вагомий крок у своєму розвитку, забезпечивши вирішення нагальних соціально-економічних проблем села й реалізувати повною мірою той потужний природно-ресурсний потенціал, яким володіла галузь. Цьому заважала низка системних перешкод, які не вдалося подолати протягом тривалого періоду реформування АПК, а саме: нерівномірне фінансування різних галузей сільського господарства, введення системи квот на аграрну продукцію тощо. До певної міри подолати їх вдалося вже після вступу Болгарії до ЄС, що відбулося 1 січня 2007 року.

Україні, інтегруючись в європейський ринковий простір, слід також запозичити позитивні «уроки» впровадження в Болгарії САП ЄС, адже це дасть змогу мінімізувати вплив негативних чинників на вітчизняний аграрний сектор економіки. Ставлячи за мету приєднання до успішних держав Європейського Союзу, нашій країні потрібно пройти непростий шлях адаптації аграрної політики до європейських стандартів. На це будуть впливати не лише внутрішні процеси у ЄС, а й вимоги зовнішнього середовища: зростання конкуренції, підвищена увага до захисту довкілля, якості харчових продуктів, продовольча безпека.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

Bashev, Kh. 2009. Otsenka na vŭzdeistviето na OSP na ES vŭrkhу ustойchivostta na zhivotnovŭdните stopanstva [Assessing the Impact of the EU CAP on Livestock Sustainability]. *Ikonomika i upravlenie na selskoto stopanstvo*. Sofia, No. 1, s. 8–18. (In Bulgarian).

Башев, Х. 2009. Оценка на въздействието на ОСП на ЕС върху устойчивостта на животновъдните стопанства. *Икономика и управление на селското стопанство*. София, № 1, с. 8–18.

Bencheva, N. 2005. Transition of Bulgarian Agriculture: Present Situation, Problems and Perspectives for Development. *Journal of Central European Agriculture*. Sofia, Volume 6, № 4, pp. 473–480.

Blazheva, V. 2014. Bŭlgarskiyat agraren sektorv konteksta na «obnovenata» Obshta selskostopanska politika na Evropeiskiya Sŭyuz [The Bulgarian Agricultural Sector in the Context of the Common Agricultural Policy of the EU]. *Narodnostopanski arkhiv*. Svishtov, No. 1, s. 20–33. (In Bulgarian).

Блажева, В. 2014. Българският аграрен сектор в контекста на „обновената“ Обща селскостопанска политика на Европейския Съюз. *Народностопански архив*. Свищов, № 1, с. 20–33.

Kabakchieva, Ts. Rolya i vŭzdeistvie na Obshtata selskostopanska politika na Evropeiskiya sŭyuz vŭrkhу zemedelskite stopanstva. [Role and Impact of the Common Agricultural Policy of the European Union on Agricultural Holdings]. URL: <https://ejournal.vfu.bg/en/pdfs/25-01-18.pdf> (Date of the application 07.06.2023). (In Bulgarian).

Кабакчиева, Ц. Роля и въздействие на Общата селскостопанска политика на Европейския съюз върху земеделските стопанства. URL: <https://ejournal.vfu.bg/en/pdfs/25-01-18.pdf> (Дата на прилагане 07.06.2023).

Koteva, N., Bashev, KH., Risina, M., Mladenova, M. 2009. Otsenka na vŭzdeistviето na OSP na ES vŭrkhу zemedelskite stopanstva [Assessing the Impact of the EU CAP on Agricultural Holdings]. *Ikonomika i upravlenie na selskoto stopanstvo*. Sofia, No. 3, s. 16–25. (In Bulgarian).

Котева, Н., Башев, Х., Рисина, М., Младенова, М. 2009. Оценка на въздействието на ОСП на ЕС върху земеделските стопанства. *Икономика и управление на селското стопанство*. София, № 3, с. 16–25.

Mishev, Pl., Ivanova, N. 2004. Vliyanieto na Obshtata selskostopanska politika vŭrkhу proizvodstvoto na zemedelski produkti v Bŭlgariya sled prisŭedinyavaneto kŭm ES [The Impact of the Common Agricultural Policy on the Production of Agricultural Products in Bulgaria after the Accession to the EU]. URL: https://www.unwe.bg/uploads/Yearbook/Yearbook_2004_No6_P%20Mishev,%20N%20Ivanova.pdf (Date of the application 01.06.2023). (In Bulgarian).

Мишев, Пл., Иванова, Н. 2004. Влиянието на Общата селскостопанска политика върху производството на земеделски продукти в България след присъединяването към ЕС. URL: https://www.unwe.bg/uploads/Yearbook/Yearbook_2004_No6_P%20Mishev,%20N%20Ivanova.pdf (Дата на прилагане 01.06.2023).

Mladenova, M., Bashev, Kh., Kŭneva, K., Koteva, N., Khadzhieva, B., Risina, M., Anastasova, M., Mitova, D. 2007. Sŭstoyanie i perspektivi za razvitie na zemedelskite stopanstva pri OSP na ES v Bŭlgariya [Status and Prospects for the Development of Agricultural Holdings under the EU CAP in Bulgaria]. *Ikonomika i upravlenie na selskoto stopanstvo*. Sofia, No. 3, s. 18–30. (In Bulgarian).

Младенова, М., Башев, Х., Кънева, К., Котева, Н., Хаджиева, В., Рисина, М., Анастасова, М., Митова, Д. 2007. Състояние и перспективи за развитие на земеделските стопанства при ОСП на ЕС в България. *Икономика и управление на селското стопанство*. София, № 3, с. 18–30.

Slavova, Y., Atanasova, M. 2008. Bulgarian Agriculture Challenges, Problems and Tendencies of Development in the Condition of CAP. *Agricultural Economics and Management*. Sofia, No. 3, pp. 9–16.

Slavova, Y., Atanasova, M. 2009. The Bulgarian Agriculture in the Conditions of the World Economic Crisis – Problems and Perspectives. *Agricultural Economics and Management*, Sofia, No. 3, pp. 8–15.

USDA. 2001. Food and Agricultural Policy. Taking Stock for the New Century. URL: <http://www.usda.gov/news/pubs/farmpolicy> (Date of the application 01.06.2023).

Varshavs'ka, N. 2016. Spil'na ahrarna polityka YES: henezys, osnovni tsil'ovi oriyentyry dlya Ukrainy [Common Agricultural Policy of the EU: Genesis, Main Target Orientations for Ukraine]. URL: <https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/4813/4844> (Date of the application 18.07.2023). (In Ukrainian).

Варшавська, Н. 2016. Спільна аграрна політика ЄС: генезис, основні цільові орієнтири для України. URL: <https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/4813/4844> (Дата звернення 18.07.2023).

Дата подання статті до редакції – 28.09.2023 р.